

Šlosar, Dušan; Rusínová, Zdenka

**[Tvoření slov v češtině. 2., Odvozování podstatných jmen. Sestavili
František Daneš, Miloš Dokulil, Jaroslav Kuchař]**

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1968, vol. 17, iss. A16, pp. 140-147

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100145>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Après avoir brièvement esquissé, dans l'introduction, le procès qui a amené à la scission de l'ancien slave et à la formation du groupe occidental des langues slaves et, après avoir signalé les traits caractéristiques qui ont déterminé la communauté linguistique tchéco-slovaque, l'auteur passe à un examen détaillé de l'évolution du système phonologique tchèque en se basant de préférence sur la terminologie articulatoire. Cela ne veut pas dire, bien sûr, que M. Lamprecht ne se sert pas aussi des orientations de la phonétique acoustique qui en maints cas offre des faits positifs pour l'éclaircissement des transformations historiques.

Vu la réalité linguistique examinée, l'auteur établit la périodisation suivante: la première période, jusqu'à la fin du Xe siècle, la deuxième, jusqu'à la fin du XIVe siècle et enfin la troisième, jusqu'à la fin du XVIe siècle. Bien que l'auteur traite à part dans chaque chapitre le système vocalique et le système consonantique — ce qui nous paraît excellent du point de vue méthodologique — il ne perd jamais de vue leurs relations étroites qui résultent de leur influence réciproque pendant l'évolution (p. ex. l'influence de la nette séparation entre les voyelles antérieures et postérieures en ancien slave sur la première palatalisation).

N'oublions pas de signaler aussi un aspect qui, comparé à ceux d'autres ouvrages de ce genre, enrichit et rend le livre dont nous faisons le compte rendu plus méritoire. C'est que M. Lamprecht ne se contente pas d'observer seulement l'évolution de la langue littéraire et des dialectes centraux, mais aussi l'évolution des principaux parlars de la Moravie qu'il connaît vraiment à fond.

Grâce à sa méthode d'étude complexe de chaque phénomène important, tenant compte de sa chronologie, de sa propagation territoriale, de ses motivations et éventuellement de son influence sur les autres plans linguistiques, l'auteur a réussi à exposer tous les problèmes avec une lucidité et plasticité extraordinaires.

En somme et pour conclure, constatons que cet excellent ouvrage témoigne d'une grande érudition dans la matière et d'une intelligence lucide de l'auteur qui s'impose aussi par l'objectivité et la précision avec lesquelles s'apprécient les faits linguistiques.

Lubomír Bartoš

Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen. Academia Praha, 1967, 779 str.

Druhý svazek kolektivního díla o novočeské slovtvorbě přináší materiál a teoretické výklady k tvorbě substantiv.¹ Teoretickým základem je Dokulilova teorie derivace, která byla vyložena v prvním dílu práce.² Materiálovým východiskem je Příruční slovník jazyka českého (1935–1957) a první díl Slovníku spisovného jazyka českého (A-M 1960) a nadto některé lexikální jednotky známé autorům z běžného úzu. Základním kritériem pro třídění materiálu je slovtvorný způsob; podstatná část svazku je přirozeně věnována sufixaci, prefixace má v tvorbě substantiv jen podružný význam. Slovtvorné kategorie, jež tvoří osnovu práce, jsou dány společnou onomaziologickou strukturou a lexikálně sémantickou jednotou. Popis každé slovtvorné kategorie je dílem jednoho autora: jména činitelská a konatelská zpracoval Miloš Dokulil, jména prostředků Jaroslav Kuchař, jména výsledků děje Miroslav Roudný, jména nositelů vlastností zase Miloš Dokulil, jména nositelů substantivního vztahu (v užším smyslu) Karel Hausenblas a Milošem Dokulilem, obecná jména místní, jména hromadná a jména jednotlivin František Daneš, jména zdobná Lubomír Doležel, jména zhrubělá a jména přechýlená Zdeňka Hrušková, jména mláďat Karel Hausenblas, jména dějová Milan Jelinek, zvláštní sémanticko-slovtvorné skupiny jmen František Váhal; útvary předponové smíšeného typu zpracovala Zdeňka Hrušková a předponové útvary čistého typu Marie Těšitelová.

Každá taková kapitola obsahuje přehled všech slovtvorných typů (daných vedle společné slovtvorné kategorie i společnou formální slovtvornou strukturou a společným formantem). Slovtvorné typy bývají tedy seřazeny podle formantu (nejdříve jsou uvedeny domácí sufixy podle četnosti výskytu a produktivity, sufixy konverzního charakteru a přehled obvykle uzavírají sufixy přejaté). Následuje výčet hláskových alternací. Většina kapitol pak obsahuje úplný výčet materiálu z uvedených zdrojů. Výjimku tu tvoří samozřejmě jména zdobná, jména přechýlená a jména dějová — pro značnou nebo i neomezenou produktivitu některých jejich typů. Materiál obsahuje výrazy spisovné, slova termino-

¹ Další díl má přinést slovtvornou charakteristiku ostatních slovních druhů.

² První díl: Tvoření slov v češtině 1, Miloš Dokulil, Teorie odvozování slov, Praha 1962.

logického charakteru a zčásti i nářeční doklady, pokud pronikly (skrže beletrii a podobnými způsoby) do analyzovaných slovníků. U slov spisovných jsou odlišena slova běžná od řídkých a zastaralých. Označeny bývají výrazy knižní, expresivní, lidové, familiární, slangové apod. Je tu ovšem i první problém: stylistické charakteristiky uvedené v Příručním slovníku nemusí vždy plně odpovídat dnešnímu jazykovému povědomí. Problematické v dokladovém materiálu je podle našeho názoru i těsné přiřazení slov terminologického charakteru ke slovním běžné slovní zásoby. Odborná terminologie někdy záměrně tvoří výrazy neběžnými způsoby, aby se její součásti výrazně odlišovaly od „netermínů“ (*palič — palíř*); sklad typu bývá v takových případech nutně zkrácen. Bylo by účelnější uvádět proto terminologický materiál zvlášť, odděleně od lexika celonárodního, jak to zčásti činí někteří autoři. Z obdobných důvodů bychom vydělili i materiál nářeční. Připustíme-li, že lidové dialekty mají svou specifickou strukturu i ve slovtvorbě (i když je jasné, že je blízká slovtvorné struktuře spisovného jazyka), znamená uvádění některých nářečních dokladů směřování různých systémů. V několika kapitolách (bohužel ne všude, kde by to bylo účelné) se uvádějí i základní statistická data o proporcích typů uvnitř kategorie. Dokulilovy stati přinášejí nadto základní početní srovnání analyzovaného materiálu s obdobným materiálem obsaženým v Jungmannově slovníku. Tyto kapitoly jsou rovněž doplněny tabulkovými přehledy všech sufixů (značky udávající stylistické zařazení by byly na místě i zde). Užitečné jsou souhrnné tabulky podávající přehled využití všech formantů, uvedené v závěru celého svazku. Zvláštního způsobu zpracování si vyžádala kategorie deminutiv, patří k slovtvorným kategoriím modifikačním. Byla zpracována metodou kvantitativního rozboru. K tomuto postupu přiměly autora dvě důležité vlastnosti této kategorie: pokročilá unifikace slovtvorných prostředků a hromadnost tvoření. Statistický aspekt je tu uplatněn zcela důsledně. Naopak u kategorie dějových jmen, kterou s deminutiv spojuje téměř neomezená produktivita aspoň některých typů, neuplatňuje se statistický pohled vůbec: autor se spokojuje s relativně úplným výčtem seřazeného materiálu. Totéž v podstatě platí pro kategorii jmen přechýlených.

Protože je dílo poято ryze synchronně, je jediným kritériem pro určení motivačních vztahů povědomí běžného uživatele jazyka. Jazykové povědomí je ovšem záležitostí do jisté míry subjektivní a tato skutečnost se odráží v nevelkých rozdílech při hodnocení různých formací. Je ovšem pro pravdě třeba dodat, že tyto difference nenarušují celkovou koncepci. Výrazněji se individuální chápání projevilo při stanovení mezí některých slovtvorných kategorií.

Jména činitelská — nejčastěji pojmenování osoby vykonávající děj podle děje samého — jsou odvozena vždy (na rozdíl od jmen konatelských) od slovesných základů. Základní distribuce nejdůležitějších přípon *-tel* a *-č* je v podstatě dána pojmovým obsahem slovesného základu: původce činnosti hmotné se většinou pojmenovává odvozeninou se sufixem *-č*, u činnosti duchovní tuto funkci zastává obvykle sufix *-tel*. Další typy jsou méně významné: počet jmen na *-nik* je poměrně vysoký jen díky skutečnosti, že se v tomto typu stýkají dvě kategorie: činitelů děje a nositelů vlastnosti — řada takových útvarů dovoluje obojí interpretaci. Další dva živější typy — jména na *-l* a konvertovaná jména s charakteristikou *-a* — mají už speciální význam: patří k nim povětšinou jména zasažená expresí. U jmen na *-a* jakož i u jiných obdobných případů postrádáme konstatování faktu dosti přesvědčivého: že u jmen osob už samotná morfologická charakteristika odlišného než přirozeného rodu je příznakem expresivnosti (mezi příklady je skutečně mizivé množství pojmenování osob ženských). Materiál je velmi jemně rozříděn sémanticky i z hlediska formového (podle charakteru fundujících sloves).

Jména konatelská označují bytosti podle předmětu, jehož se dotýká nebo k němuž se vztahuje jejich činnost. Dominantním prostředkem je sufix *-ář* s 1300 doklady, sufixem *-nik* je vytvořeno 739 jmen, sufixem *-ák* 215 substantiv atd. Materiál je tu důmyslně utříděn, podle našeho názoru je však zřejmé, že by chápání této kategorie mělo být zúženo ve prospěch nositelů vlastnosti. Zcela určitě by z konatelských vztahů mělo být vyloučen vztah posesivity (nepatří sem podle nás jména jako *jedničkář*, *souchotinář*, *žebrovník*, *paličák*...), většina pojmenování podle míst (např. *měšťák*, *hnojník*...) — zcela určitě ta, k nimž má vztah i adjektivum — a mnoho z názvů zoologických a zejména botanických. Také z přejatých jmen by bylo na místě vyloučit názvy nositelů chorob (*luetik*, *diabetik*...), protože i formou mají zřetelný vztah k adjektivum, kdežto při derivaci ze substantiv je třeba počítat s mnoha i složitými alternacemi. Konečně lze uvažovat i o tom, že označují-li přejatá jména na *-ismus* „komplex vlastností“, jsou jména na *-ista* souvztažná k nim názvy nositelů těchto vlastností. Mělo by se pak rozlišovat *ateista* jako jméno nositele vlastnosti (motivované substantivem *ateismus*) od jména konatelského *japanista* apod. — Takového užití chápání

by odstranilo nepřirozenou hranici mezi útvary jako *bezbožník* (nositel) a *podkožník* (zde konatel), *balzámovník* (nositel) a *kaučukovník* (zde jako konatel), podobně *svazák* a *křížák* apod.

Názvy prostředků děje jsou vymezeny jako substance sloužící nějaké činnosti. Teoretický úvod je výtečný. Autor určuje příslušnost jmen k této kategorii velmi obezřetně, takže styčné oblasti s jinými kategoriemi (nositelů vlastnosti, výsledků děje) jsou tu zúženy na nejmenší míru. Ve vlastní analýze materiálu bychom jen velmi málo útvary — ve srovnání s jinými kategoriemi — interpretovali jinak: řadu jmen na *-ovk(a)*, *-ovin(a)* aj. je vhodnější vykládat primárně jako nositele vlastnosti, např. *obrazovka*, *žárovka*,... *cukrovka*, *krajkovina*... V autorově pojetí „prostředku“ jsou zahrnuty i substance mající k ději patientský vztah; pak odpadá „objekt děje“ jako zvláštní kategorie. Problematické je jen zařazení přejatých jmen „bez motivačních poukazů“ (*motor*, *vektor*, *monitor*...). Autor však bohužel zcela upustil od jakýchkoli náznaků statistického zpracování materiálu, ačkoli zde, protože rod útvárů není ničím vázán, by mohly být kvantitativní údaje o distribuci prostředků zvlášť zajímavé. Podnikli jsme zběžně část této práce za autora a dovidáme se, že nejuniverzálnější sufix *-all(o)* tvoří nejvíce (asi 680) formací. Další typ, jména na *-ě* (asi 580), má význam speciálnější (zařízení konající práci samočinně); feminina se sufixem *-čk(a)* čítají asi 430 formací, kdežto typ na *-k(a)* má kolem 470 substantiv, přitom však žádnou speciální funkci uvnitř kategorie neplní; jeho početnost musíme tedy přičítat přechodovému charakteru, skutečnosti, že formace sem zahrnuté lze zčásti pokládat zároveň za názvy nositelů vlastnosti. Další typ se sufixem *-ák* (asi 300 jmen) má zvláštní postavení pro své expresivní zbarvení, typ na *-ník* (260) je početně posílen — obdobně jako typ na *-k(a)* — řadou jmen nástrojovonositelských. Z významnějších typů ještě *-tk(o)* (asi 170) má zároveň odsůn významu deminitivního.

Jména výsledků děje jsou nejméně vyhraněnou kategorií deverbativ. Zahrnují jména substancí, které vznikají jako výsledek záměrné činnosti nebo spontánního děje. Mají styčné plochy především se jmény prostředků děje na základě společného znaku zasažení dějem (např. *poznatek*, *značka*); se jmény nositelů vlastnosti, protože se zároveň mohou chápat jako útvary motivované deverbálními adjektivy (*spečelec*); konečně se jmény dějovými na základě významové iradiace abstraktních dějových jmen na konkrétní předměty (*malba*, *výhra*). V práci se většina takových pomezích případů eliminuje, takže analýze jsou podobena většinou jen nesporná jména výsledků děje (i když podle individuálního povědomí jsme ochotni chápat i některé uvedené formace jinak). Jména jsou tvořena sufixy *-ek*, *-k(a)*, *-in(a)* aj. Běžné je paralelní dvojí nebo trojí chápání formací: výsledek a prostředek; výsledek a děj; výsledek, prostředek i děj. Nejsou sem zahrnuta jména na *-iv(o)* (*stavivo*, *krmivo*...), protože ta figurují jako patientský druh u jmen prostředků.

Kapitola pojednávající o jménech nositelů vlastností je nejrozsáhlejším oddílem svazku. To je dáno jednak množstvím materiálu, jednak složitostí slovotvorné struktury. Jména nositelů vlastnosti se tvoří převážně od adjektiv. Pokud je výchozím útvarem přidavné jméno kvalifikující, pak konečným produktem je název nositele vlastnosti v užším smyslu slova. Je-li však východiskem adjektivum relační, pak vyvstává problém pojetí vlastnosti v celé šíři. V útvarech vzniklých na tomto základě se uplatňují často vedlejší motivace, a to substantivem nebo slovesem. Tímto způsobem se dostává řada útvárů do blízkosti jednak kategorie nositelů substančního vztahu a jednak jmen konatelských. Pevné hranice mezi těmito skupinami je obtížné stanovit. Zdá se, že by bylo vhodné pojem „vlastnost“ v tomto ohledu rozšířit. To by však mohlo vést nakonec až k rozpadu kategorie jmen nositelů substančního vztahu. Jako kritéria k odlišení těchto dvou kategorií se užívá možnosti slabší či silnější motivace adjektivem. Je to však sudidlo velmi relativní i formální. Existence adjektiva často závisí na různých okolnostech jazykové formy a motivace jím na subjektivním názoru vykladačově. — Důslednějšího řešení by v této kapitole zasluhovala kategorie rodu. Postrádáme tu konstatování, že změna rodu proti rodu přirozenému u jmen osob bývá pravidelně vnějším příznakem expresivity. Z tohoto hlediska jsou pak zbytečné výklady o jménech „obourodých“. — Vzhledem k produktivitě tvoření názvů nositelů vlastnosti univerbizací dvouslovného pojmenování není zcela na místě hodnotit tyto formace vždy jako prostředky stylisticky příznakové, vulgární. Přesvědčuje nás o tom fakt, že mnoho z nich se stává po čase nedílnou součástí spisovného jazyka (*rychlík*, *žebříňák*) bez stylistického omezení. — Nelze bez výhrad přijmout tvrzení, že jména nositelů vlastností s nejběžnější mužskou příponou *-ec* se tvoří stejnoměrně ode všech typů adjektiv. Existuje totiž zřetelný náznak komplementární distribuce sufixů mezi útvary z deverbálních a denominálních adjektiv na *-ný* a *-ní* (jejich jména nositelská dávají přednost typu na *-ík*) a mezi útvary z většiny ostatních typů, kde převažuje sufix *-ec*. Tento dominantní prostředek maskulin tvoří 2139 jmen, další nejfrekventovanější sufix *-ík* jen 714 jmen. Jeho jakýmsi

protějškem u jmen ženských je sufix *-ic(e)* (650 formací), ale početnější jsou formace na *-k(a)* a *-in(a)*, jež se dělí zhruba stejným dílem o více než 3000 formací, přičemž distribuce je často dána sufixem fundujícího adjektiva.

Jména nositelů substančního vztahu patří do široké kategorie jmen, jejichž společným znakem je vztah substance k substanci. Zprostředkujícím, „tranzitivním“ členem tohoto vztahu je sloveso, fundujícím výrazem bývá substantivum nebo adjektivum. Přihlížíme-li k povaze základu, pak se nám celá kategorie rozdělí na vlastní názvy nositelů substančního vztahu, jména konatelská a jména nositelů vlastnosti. Zároveň však vzniknou řady jmen, jejichž zařazení je určováno jen subjektivním povědomím nebo je výsledkem skutečnosti, že je doloženo adjektivum, které by mohlo mít motivující charakter. — Bylo by však možné jiné dělení, založené na povaze „tranzitivního“ predikátu. Vyjadřuje-li tento predikát aktivně vykonávání nějaké činnosti, pak substance zasažená tímto dějem je motivem jmen konatelských. Predikát, jehož obsahem je původ, posesivita, podobnost atd., zprostředkuje nečinnostní vztah k substanci, vztah, který by mohl být nazván vlastností (v užším smyslu). Další dělení by se řídilo sémantickým charakterem této vlastnosti (jména podle místa, podobnosti, příslušnosti k něčemu, podle význačné části). Zbytek, tj. jména nespadající do žádné z těchto skupin, by pak bylo lze zařadit do kategorie nositelů vlastností (v užším smyslu). Taková klasifikace se neliší podstatně od rozdělení, jehož je užito v recenzovaném díle (rozdíl je jen v tom, že zde jsou jména nositelů vlastností aktivně vydělena na základě možnosti přímé adjektivní fundace), dovolovala by však omezit útvary činící těžkosti se zařazením na mnohem menší míru.

Jména nositelů substančního vztahu zůstala v díle po vymezení jmen konatelských, účelových a názvů nositelů vlastnosti omezena na několik sémanticky diferencovaných subkategorií: jména podle význačné části jsou sice nepříliš početná, zato vnitřně formově diferencovaná velkým počtem sufixů. (Svůj podíl zde mají četné sufixy nářečního původu.) — Subkategorie jmen podle příslušnosti je rozdělena na jména osobní (obyvatelská a neobyvatelská) a na jména neosobní. Z hlediska formy jsou difference pouze mezi jmény obyvatelskými a neobyvatelskými. — Jména podle původu a látky se dělí sémanticky i formálně na jména podle osoby, od níž substance pochází, jména podle zvířete, podle rostlin a věcí. — Jména podle podobnosti jsou formována řadou prostředků, z velké většiny však neproduktivních. Využití nacházejí z větší části jen v odborné terminologii. — Při řazení materiálu k uvedeným subkategoriím a uvnitř nich došlo někdy k nepřesnostem. Např. od některých obecných jmen nejsou tvořeny jen názvy obyvatelské; někdy jde o jména podle příslušnosti (*malo-měšťák*, *západák*, *skopčák*).

Obecná jména místní jsou kategorií poněkud odlišnou od ostatních. Rozdíl je v onomaziologické struktuře těchto jmen. Jejich bázi není obecný pojem substance; tento pojem je tu specifikován na pojem místa. Pojmenování se pak děje na základě vztahu k jině substanci, vlastnosti, ději a okolnosti. Zdálo by se, že význam místa je dostatečným charakterizačním znakem a také dostatečně silným pojítkem pro tuto kategorii jmen. Avšak i zde existují přechodné útvary, které můžeme zařadit alternativně nejčastěji mezi jména nositelů vlastnosti (*klubovna*) nebo mezi jména hromadná (*borůvčina*). Z hlediska formálního převládají u místních jmen sufixy *-(i)n(a)* a *-ist(ě)*. O životnosti obou typů i v dřívějších dobách svědčí velké množství dokladů na jména, dnes už neživá, v Jungmannově slovníku. Totéž ostatně platí i o prostředcích dalších. Kromě vlastních slovtvorných postupů bývá tato kategorie obohacována často významovou iradiací abstraktních dějových substantiv. — Přípona *-n(a)* má spolu s variantami zajímavý sklad typu. Varianty se připojují nejčastěji ke slovesným základům, a označují tedy místo, kde probíhá děj. „Sémantický most“ mezi základy dějovými a nedějovými tvoří zřejmě konatelská přípona *-ár/-ír-* (*kvasničárna*, *kafírna*) nebo přípona *-ov-* (*strojovna*). Druhou nejproduktivnější příponou místních jmen je přípona *-ist(ě)/-isk(o)*. Vyjadřuje plošnost místa a někdy jeho otevřenost. Sufix *-ist(ě)* může být dále ještě připojován ke slovesným přičestím a adjektivům. Tyto názvy pak mohou být hodnoceny zároveň jako názvy nositelů vlastnosti. Ostatní přípony (*-ník*, *-nic(e)*, *-inec*, *-in*, *-in(a)* a *-k(a)*) nejsou pro tuto kategorii příznačné. Svědčí o tom jejich další významové charakteristiky navrstvené na původní základní význam místní (význam účelu, prostředku; anatomické názvy). Často jsou připojovány k názvům zvířat. Tyto útvary pak označují místo, kde žijí nebo kde se chovají živočichové. Útvary s příponou *-in(a)*, které jsou nejčastěji názvy porostů, jsou podle našeho názoru dosti uměle odtrženy od podobných formací tvořených sufixem *-i*. O těch se mluví ve shodě s jejich dalším významem pouze u jmen hromadných. Tato kapitola je zpracována přehledně a výklad je přesvědčivý. Místy jen zaráží hodnocení dokladů (*rasovna*, *fořtovna* jako nespisovné, ale *doktorovna*, *soudcovna*, *správčovna* jako spisovné).

Jména zdrobňelá. Počstatu této části je zjištění a sledování kvantitativních vztahů uvnitř kategorie deminutiv. Jako kritérium příslušnosti ke jménům zdrobňelým je vzata existence příslušné podoby nezdrobnělé. Východím bodem zkoumání je „proměnný znak“ — odvozovací sufix. V úvahu se tu bere známá skutečnost, že se deminutivní sufixy vyznačují dvojestupňovitostí (někdy až trojestupňovitostí): sufixy primární, sekundární a někdy terciární. Hotové deminutivní útvary pak mohou plnit funkci deminutiva prvního, druhého a někdy i třetího stupně. Tyto stupně funkční se však vždy neshodují se stupněm sufixu. — Skutečnost, že k jednomu základu mohou být připojeny jednak sufixy několika stupňů a jednak několik sufixů téhož stupně, je základem studia vztahů uvnitř tzv. mikrostruktury. Zjišťuje se tu, jak jsou rozděleny pravděpodobnosti jednotlivých kombinací sufixů k témuž základu. Relativní četnost kombinace je dána poměrem počtu kombinací deminutiv se sufixy a, b k celkovému počtu základových slov pro jednotlivé soubory deminutiv (maskulina, feminina, neutra). Další charakteristikou mikrostruktury je tzv. kombinační koeficient. Je to poměr mezi počtem možných kombinací sufixů připojovaných k jednomu základu a mezi počtem kombinací realizovaných. Poslední údaj je zároveň kombinační valencí základu. Tabulky sestavené ze všech realizovaných kombinací sufixů a jejich relativních četností podle klesající hodnoty ukazují velmi výstižně, které kombinace jsou skutečnými reprezentanty typů uvedené kategorie. Údaje v tabulce jsou doplněny a zdůrazněny strukturálními schémata. — Vztahy mezi sufixem a různými základy vytvářejí tzv. makrostrukturu soustavy. Makrostruktura deminutiv jednoho rodu tvoří vždy zvláštní celek. Sleduje se zde rozdělení pravděpodobností deminutivních tříd vymezených určitým sufixem. Tato pravděpodobnost je určena poměrem počtu deminutiv tvořených určitým sufixem k počtu deminutiv celkem. Dále se pracuje s čísly udávajícími počet základových slov, počet primárních a sekundárních deminutiv. Za velmi důležitou hodnotu lze považovat tzv. index hromadnosti. Je to poměr mezi celkovým počtem deminutiv (opět v rámci jedné rodové makrostruktury) a počtem základových slov. Údaj tohoto druhu bychom mohli zvlášť vysoko ocenit v takovém materiálu, u kterého se nemůžeme opírat o jazykové povědomí, např. v historické slovtvorbě. Uvedené základní údaje obou struktur jsou doplněny ještě některými statistickými charakteristikami: aritmetickým průměrem, rozptylem, směrodatnou odchylkou a variačním koeficientem. Hodnoty získané v rámci makro- a mikrostruktur jednotlivých rodových souborů jsou v závěru předmětem vzájemného porovnávání. Současně se staly podkladem k stanovení statistických charakteristik u deminutiv jako celku. — Důsledný kvantitativní rozbor deminutiv přináší beze sporu některé nové údaje a upozorňuje nově na vztahy, které při dosavadních metodách rozboru naší pozornosti unikaly. Takto pojatá studie však odlišnou koncepcí celku poněkud narušuje. (Jsme si vědomi toho, že právě deminutiva se podobnému postupu nabízel nejvíce, avšak zcela odlišný způsob zpracování z nich činí neuměrně velkou výjimku z celku slovní zásoby.) Domníváme se, že vhodnější by byl popis s uvedenými výstižnými strukturálními schémata, doplněný jen základními kvantitativními údaji. V souboru zkoumaném důsledně strukturálně by pak našly své místo i drobné skupiny deminutiv (tvořených sufixy *-áček*, *-oušek*) a přechodné typy, které do výběrového souboru zkoumaných útvarů pojaty nebyly. Citelně tu také postrádáme výklad o emocionální platnosti těchto formací, o ztrátě deminutivního chápaní atd.

Jména hromadná a jména jednotlivin se vyznačují tím, že vztah mezi slovem fundujícím a fundovaným je vztah věcné totožnosti. Liší se od sebe pouze charakteristikou čísla. Základové slovo označuje jednotlivinu, odvozené slovo pak soubor těchto jednotlivin, resp. opačně. Obojí postup má tedy charakter modifikační. Z hlediska sémantického není tato kategorie vždy dostatečně určitá. Znak hromadnosti nevystupuje ve všech případech do popředí stejně. Dá se říci, že se vyjadřuje častěji lexikálními prostředky a ze jeho slovtvorné vyjádření je na ústupu. Slovtvorné prostředky jsou nečetné: *-in(a)*, *-in₁(a)*, *-h(a)*. Vhodné je v práci vysvětleno, že funkci pojmenování jednotliviny plní někdy i deminutiva.

Jména zhrubělá modifikují základové jméno příznakem augmentativnosti spjatým s expresivním hodnocením pejorativním. V současné době jsme tu však svědky procesu, ve kterém se významový příznak nociónální mění zvolna v pouhý příznak expresivity. Jsme-li při rozboru materiálu této povahy odkázáni na hodnocení ve slovníku, který není zcela současný, pak popisujeme vědomě stav poněkud odlišný od současného. (Tuto skutečnost si autorka uvědomila až v následující kapitole o jménech přechýlených a upozorňuje na ni.) Jména zhrubělá se jako slovtvorná kategorie nevyznačují osobitými prostředky. Nejtypičtějsími příponami jsou *-isk(o)* a *-išt(ě)*. Mívají ještě význam augmentativní. Hned za nimi bychom podle důležitosti zařadili sufix *-an*. Tím jsou skutečné prostředky s augmentativním významem vyčerpány. Na rozdíl od autorky se domníváme, že přípona *-ec* (*žabec*)

je jako augmentativní prostředek neživá. Nejfrekventovanější prostředek *-ák* je zároveň prostředkem nejproblematičtějším. Obohacuje základ pouze o příznak *expressivity*. Ten však nemusí být přítomen vždy. Skutečný příznak *expressivity* má přípona *-ák* tam, kde je prostředkem krácení nebo resufixace (např. *profesor* → *profák*); nemívá ho však často u slov vzniklých univerbizací. Řada ojedinělých jmen tvořených poměrně bohatou skupinou sufixů je charakteristická pro expresivní útvary vůbec. Skupina expresivních formací tohoto druhu ve spisovném jazyce je však ve srovnání s lidovými dialektky a slangy chudší a méně výrazná.

Jména přechýlená jsou další z modifikačních kategorií. Rodový příznak je možno připojit k základům neodvozeným i odvozeným a tyto základy mohou vstupovat do přechýleného jména buď celé, nebo jen zčásti. Zpravidla se připojuje příznak charakteristický pro ženský rod k základu rodu mužského, opačné případy jsou výjimečné. Za zvláštní rys této kategorie musíme považovat tu skutečnost, že týž slovtvorný postup může mít různé výsledky. Přechýlené názvy mohou mít kromě prostého příznaku ženského rodu ještě navíc příznak příslušnosti k osobě označené odvozovacími základem: *car* — *carevna*, *pastýř* — *pastýřka* (pojmenování manželek). Tyto významy jsou však ve spisovném jazyce neživé a na rozdíl od autora se domníváme, že dnes nejde o jejich postupné mizení ze spisovného jazyka, ale že se zde vždy pociťovaly jako prvek nářeční nebo hovorový. Nejčastější příponou je *-k(a)*. Tento polyfunkční sufix lze připojit takřka bez výjimek ke každému substantivu mužského rodu (kromě maskulin zakončených na *-ec* a malého počtu jiných jmen). Důkaz o velké produktivitě této přípony můžeme spatřovat i v tom, že se pravidelně připojuje k cizím základům. Doklady jsou řazeny podle povahy základového maskulina (neodvozené, odvozené, plný kmen, neplný a dále podle jednotlivých přípon u základu). Nejprve se probírají názvy osobní, pak názvy samíc zvířat. Podobného postupu je užito i při sledování přípony *-ic(e)*, *-nic(e)*. Její těžiště je však v přechylování jmen zvířat. Jediným prostředkem typickým jen pro přechylování je přípona *-(k)yn(ě)*. Její frekvence však není velká. Jména takto utvořená jsou zpravidla stylisticky příznaková. V současné době můžeme u této přípony zaznamenat mírný vzestup, protože před ní nedochází k hláskovým alternacím. Přípona *-ov(á)* je paradigmatickým prostředkem. Tvoří se jí názvy manželek. Toto tvoření je živé, jen pokud je základem jméno vlastní (příjmení). Sufix *-(a)nd(a)* plní zároveň s funkcí přechylovací i funkci expresivní, pejorativní. Přechylování ženských jmen v mužská se děje polyfunkční příponou *-ák*. Je pozoruhodné, že speciálním a řídkým pojmenovacím potřebám zpravidla slouží prostředky nespecializované, naopak společné pro více kategorií. Útvary přechýlené konverzí tuto kapitolu zakončují. Pouhá změna tvaroslovné charakteristiky je typická pro vlastní jména křestní. Formace mající podobu adjektiv se zpravidla různí stupněm substantivizace (*důchodní*, *lesní*, *nemocná*), proto nemohou být předmětem rozboru v celém rozsahu.

Jména mláďat. Převážná část těchto jmen je tvořena pouhou konverzí k typu *kuře*; přípony *-átk(o)* a *-ist(ě)* mají postavení jen okrajové. Malá část jmen má povahu nemotivovanou, jde o slova neodvozená (*tele*, *sele*). Mluví se zde právem o nich proto, že jsou to nejfrekventovanější názvy a že se jejich morfologická charakteristika stala závažnou podobou pro tvoření názvů mláďat. Převažuje zde motivace po jedné linii, jak je tomu u modifikační kategorie pravidlem. Výjimky ovšem existují, ale jsou řídké. Autor, podle našeho mínění kde škodě věci, nesleduje jména mláďat jako kategorií, ale rozebírá vlastně morfologické paradigma *kuře*. Zvláště rušivě působí toto pojetí tam, kde se zabývá sémantickou stránkou kategorie. Z osmi skupin, které autor vymezil, patří do kategorie jmen mláďat čtyři a jedna by se dala nazvat přechodnou (názvy některých rostlinných tvarů, u nichž nejde vždy o jméno plodu; např. *rajče*). Zbývající skupiny (*paraple*; *hejble*; *dobyčce*) jen vystihují základní významy těch substantiv, která nejsou názvy mláďat a skloňují se podle vzoru *kuře*. Morfologická charakteristika tu často slouží pouze potřebám adaptačním (*paraple*). Ostatně stanovení těchto sémantických skupin není zcela přesné: substantiva jako *paraple*, *vimrle*, *koprlé* jsou podle výkladu „pojata na podkladě jmen mláďat“, ač podle našeho názoru není rozdíl mezi nimi a mezi jmény jako *čtvrtně*, *hejble*, *koště*, která jsou zařazena mezi „jména věcí bez vztahu ke slovtvorné kategorii mláďat“.

Dějová jména — rozsáhlá transpoziční kategorie abstraktních názvů děje — mají bohatou problematiku. Ta je spojena s bohatostí tvoření, složitostí gramatických kategorií sloves i s faktem časté konkretizace těchto jmen. Cum grano salis je třeba brát tvrzení o tendencích k vidové platnosti odvozením. Proti tomuto názoru je třeba uvést skutečnost, že v různých kontextech můžeme valnou většinu dějových jmen chápat jako název děje trvajících i okamžitých; někde navozuje nesprávnou vidovou představu tendence jména vyjadřovat např. výsledek děje (*dohoda*, *odplata*...) apod. Ještě výmluvnějším svědectvím

o faktické vidové netečnosti dějových jmen je podle našeho názoru neobvyklost dějových jmen od sloves s předponou prostě vidovou (neexistence útvarů jako *pohněv, výchov, ůlov* atd.) Není podle našeho soudu nutné držet se ve všech případech názoru, že útvary motivující musí být ve všech případech totožný s útvarem fundujícím; formu dějových jmen typu *honění, krytí* by bylo lze vyřešit jednoduše poukazem na participium *n*-ové nebo *t*-ové jako fundující základ: tak by zcela odpadl komplikovaný a nakonec nic nečinající výklad o alternacích slovesného základu při připojování sufixů *-n(i)* a *-t(i)*. Ke stejné složitému výkladům se dochází také tím, že do kategorie dějových jmen cizího původu jsou zahrnuty i útvary se sufixy *-ura, -ce, -xe* atd. Protože se musí spojovat s příslušnými přejatými slovesy, je třeba operovat s velkým množstvím složitých alternací latinské historické flexe. (Není tu ovšem vhodným řešením ani druhý extrém — pokus pokládat za slovtvorný formant celý sufix *-izace*. Tím vylučujeme slovesa příslušné slovtvorné řady zcela neprávem; těžko si představit, že slovo *bohemizace* je motivováno přímo jménem *Bohemia*. O skutečném jazykovém citění uživatelů svědčí podle našeho mínění např. nespisovný útvary *přeorganizace*: ten je jasným svědectvím o tom, že celý tento slovtvorný typ má těsné vztahy ke slovesům (*přeorganizovat*), nikoli ke jménům (neexistuje *přeorgan*!).) — Kapitola je doložena bohatým materiálem. Soudíme, že ani jeho statistické zpracování by nebylo bez významu. Řazení deverbálního materiálu zde i v ostatních kapitolách dila nepovažujeme za nejšťastnější: většina je řazena podle prefixu fundujícího slovesa; tedy vlastně podle dosti podružného modifikujícího formantu, jenž nám o vlastním slovtvorném (nebo sémantickém) charakteru slovesa říká velmi málo. Ve stejné, ne-li větší míře to platí o řazení přejatých sloves s předponami od původu cizími.

Některé sémanticko-slovtvorné skupiny jmen. Sémantické svazky v některých omezených řadách jmen jsou silnější než vliv slovtvorných typů: a působí, že se jména v takových skupinách tvoří analogickým prostředkem, bez ohledu na onomaziologickou kategorii. K prostředkům zde musíme počítat nejen sufixy (ty nejčastěji), ale například i způsoby, jakými dojde ke zdomácnění cizích jmen v rámci jedné sémantické skupiny (desuffixace, zkracování, resuffixace atp.). Poslední postupy jsou patrné zvláště u názvů prvků, horin a nerostů, líkerů, aut, pušek, formulářů. Posuzujeme-li jednotlivé sémantické skupiny z hlediska stylistického, pak musíme konstatovat na rozdíl od autora vnitřní nehomogenost. Například názvy ovoce jsou zčásti odborné, zčásti regionální a hovorové. Podobné u názvů líkerů, minerálních vod nacházíme jména, která slouží ve výrobě a obchodním styku, vedle jmen hovorových. Také názvy vzniklé univerbizací nejsou vždy na stejné úrovni. — Výčet materiálu není — jak autor podotýká — nikde úplný. Avšak důkladnější práce s doklady by nás přesvědčila o existenci celé stylistické stupnice: od termínů přes hovorové a běžně užívané názvy až po výrazy slangové, nepřilíh rozšířené. Stejnou, ne-li bohatší škálu stylisticky odstiněných výrazů můžeme pozorovat u názvů formulářů, listin a lístků (*prá-kazka — umístěnka — uschnpěnka*). U názvů tohoto druhu by bylo užitečné uvést u jednotlivých jmen jejich stylové zařazení. Z názvů nemocí nebylo snad nutno utvořit zvláštní skupinu. Tyto názvy jsou různorodé. Řada jich je neodvozená, velký je i počet přejatých jmen. Za typické lze považovat jen tvoření příponou *-k(a)*. Kapitulu uzavírají názvy poplatků. Je to skupina nejrozsaňlejší, výrazně unifikovaná jediným sufixem *-n(ě)*.

Prefigovaná jména tvoří dvě skupiny lišící se utvářeností i významem: do první patří útvary prefixačně-suffixační (přip. prefixačně-konverzní) — povětšinou názvy okolnostních příznaků a jména nositelů vlastností; do druhé útvary pouze prefigované, jemné (a soudíme, že objevené) interpretované zčásti jako modifikace základního významu jména předponou (typ *praotec; předporada; subkomise*), zčásti jako útvary motivované celým předložkovým spojením — jen u předpon nepravých, předložkových — (typ *předvečer*). Výklady o druhé skupině jsou důsledně doprovázeny základními kvantitativními údaji. K tomuto oddílu chceme přičinit jen několik poznámek. Poněkud široké pojetí prostředků činnosti se projevuje i zde: jména jako *protijed, náročník* „hřeb na rohy“ nejsou však motivována slovesně, a mají tedy podle našeho názoru blíž ke jménům nositelským. Dále vyvstává otázka, zda jména typu *bezvládi, předjaři* pojmenovávají skutečně nositele okolnostních příznaků, nebo zda jsou to pojmenování okolností o sobě, tedy jakási obdoba abstraktních dějových jmen a názvů vlastností. Sémantické třídění těchto útvarů ukazuje, že to jsou z valné části názvy místa a doby, tedy okolností samých (nejzřetelněji je to vidět na útvarech *bezvětrí, příšeří*...), jen menšina těchto názvů pojmenovává konkrétní nositele okolnostních příznaků (*poprsí, podmáslí*...). To je ovšem snadno vysvětlitelné všeobecnou tendencí abstraktních jmen ke konkretizaci iradiací významu. O tom, že tyto formace mají skutečně jinou povahu než útvary typů *náhrdelník, bezbožník*, svědčí neexistence plynulého přechodu ke kategorii nositelů vlastností na základě dvojí motivace; ten je možný jen u tohoto typu: *bez boha* →

bezbožník ← *bezbožný*, kdežto u typu *bezpráví ne*. — Při charakteristice přejatých sufixů formulace typu „Původem řecká předpona *dia-* modifikuje v přejatých slovech význam základového slova ve smyslu řecké předložky *dia*“ pro svou sterilní čistotu mnoho informace (z hlediska slovtvorby české) neobsahují.

Tvoření slov v češtině je vynikající dílo, které poprvé v dějinách české jazykovědy analyzuje slovtvornou strukturu slovní zásoby v relativní úplnosti; proto je Tvoření substantiv neobvyklé i svým objemem. Dá se soudit, že zatím nemá ve slovanském světě obdoby. (Skutečnost, že korektury tisku jsou provedeny podprůměrně, je ovšem v rozporu s významem díla.) Celý svazek ukazuje nosnost Dokulilovy slovtvorné teorie v mnoha směrech: je nutno konstatovat, že přes odlišnost zpracování u jednotlivých autorů zůstávají teoretická východiska jednotná. Synchronní koncepce díla vedla k východisku jazykového povědomí jako primárnímu kritériu motivovanosti útvarů. V důsledku toho nejsou hranice mnoha slovtvorných kategorií co do materiálu jednoznačné, nýbrž existují tu často rozsáhlé pomezí skupiny zařaditelné do dvou, zřídka i do tří přílehlých kategorií. Za tohoto stavu by bylo zvlášť vítané, aby byl jako poslední svazek Tvoření slov vydán úplný retrogradní slovník češtiny — ostatně i jinak dost postrádaný. Jeho jednotlivé formace by mohly odkazovat ke stránkám nebo aspoň kapitolám, které o nich pojednávají. Dílo takového rozsahu bude totiž mnoho uživatelů studovat nikoli vcelku, nýbrž po jednotlivých částech, případně tam bude hledat jen informace o jednotlivých typech či slovech. Vzhledem k tomu, že práce sama vnitřními odkazy dost šetří, byl by retrogradní seznam znamenitou pomůckou ke studiu — nehledě ovšem k jeho vlastní funkci. Jistě by se stal východiskem i jinak (formově, kvantitativně apod.) zaměřených prací. Je nesporné, že by takové dílo uvítali nejen bohemisté, nýbrž i slavisté. Těm by posloužilo především jako výborné východisko porovnávacího bádání široce a komplexně pojatého. — Fakt, že dílo neoznačuje stylistické zařazení formací zcela důsledně, je nebezpečný zejména pro ty uživatele, jimž není čeština mateřským jazykem. Obdobně nebezpečí přináší skutečnost, že v přehledných tabulkách prostředků (připojených na konci práce) i v tabulkách reprezentujících některé kategorie, jimiž Dokulil doplnil své oddíly, jsou všechny doklady na stejné úrovni, bez ohledu na jejich stylistické zařazení nebo na jejich místo ve slovtvorné soustavě (živé tvoření vedle zachovaných výsledků tvoření už neproduktivního i vedle útvarů deetymologizovaných).

Dušan Šlosar — Zdenka Rusinová

Zenon Klemensiewicz — Krystyna Pisarkowa — Jadwiga Konieczna-Twardzikowa: Zapomniane konstrukcje składni staropolskiej. Wybór przykładów. Wrocław — Warszawa — Kraków 1966, 61 s.

Krakovská Pracownia Składni Języka Polskiego, vedená prof. Z. Klemensiewiczem, nám dala nahlédnout do svého bohatého materiálu publikací poněkud neobvyklou; ale velice vítanou: je to soupis syntaktických konstrukcí, které v staré polštině existovaly, ale nedochovaly se do dnešního jazyka; každá je doložena vždy nejstarším zachyceným příkladem. Přehled je sestaven podle Klemensiewiczova *Zarysu składni polskiej* a přidružuje se ho i po stránce terminologické. Základní hesla tohoto soupisu tvoří syntaktické kategorie; vnitřní dělení je pak podle způsobu vyjádření. Právě zde, je nejvíce rozdílů mezi starou polštinou a dnešním jazykem: během historického vývoje polštiny nenastaly zásadní změny v soustavě typů vět, větých členů apod., ale mnoho se změnilo v jejich formě, v prostředcích k jejich vyjádření. To se podařilo zachytit — ovšem jen ve formě ilustrací — vcelku dobře. Musíme si však klást otázku, zdali je možno takovou formou vystihnout i jemnější změny v kategoriích samých — v jejich rozsahu, sémantické vázanosti, vzájemném poměru apod. Zde může dát recenzovaná práce nanejvýš podnět k podrobnějšímu zkoumání. Další otázka, kterou práce budí, je ta, zdali zvolená síť pro zachycení zaniklých konstrukcí je dosti hustá, zdali v ní uvázly skutečně všechny měnící se syntaktické jevy, i ty méně nápadné. Musíme si uvědomit, že úkolem přehledu nebylo podat systémový obraz stol. skladby: úmyslně se nezachycují konstrukce, které se během historického vývoje neměnily — a těch je zejména ve stavbě jednoduché věty podstatná většina. S těmito omezeními, která Z. Klemensiewicz připomíná v úvodu, je nevelká publikace velice vítanou pomůckou pro všechny pracovníky v slovanské historické a srovnávací syntaxi. Budeme se těšit na další práce z bohatých zdrojů krakovského syntaktického pracoviště.